

Прикраси у вбранні скіфських амазонок

Амазонки - жінки-воїни, за переказами, колись жили на території Північного Причорномор'я, куди потрапили після поразки у битві з греками. Цій події присвячено окремий фрагмент в «Історії» Геродота. Навіть перебуваючи у чужорідному середовищі, амазонки дотримувалися своїх давніх звичаїв - одягалися інакше, ніж місцеві жінки, виїжджали на полювання верхи на конях і брали участь у набігах і війнах нарівні з чоловіками. Такому способу життя відповідав і костюм войовничих вершниць.

Костюм поєднує кілька специфічних складових - одяг, взуття, певні дрібні аксесуари та ювелірні прикраси. Уявити що саме носили й який вигляд мали скіфські амазонки можливо завдяки співставленню зображувальних та археологічних матеріалів. Отже, джерелом для вивчення вбрання та різнопланових прикрас скіфських войовниць є: *I.* витвори мистецтва, насамперед давньогрецьких майстрів, та *II.* артефакти, що походять безпосередньо з поховальних комплексів озброєних скіфських жінок.

I. 1. Насамперед варто стисло зупинитися на **костюмі та зачісці** амазонок. Загалом, костюм скіфів ми бачимо переважно очима давніх греків завдяки витворам їх майстрів. Впевненість у достовірності цих зображень надає стійка присутність деяких елементів одягу на різних виробках. У творах образотворчого мистецтва виділяється два типи вбрання амазонок: *грецький* (умовно середземноморський) та *скіфський* (умовно понтійський або вужче - боспорський)¹.

Костюм грецького типу (рис. 1, 1-2) (скульптура, настінний живопис, рельєфи, вазопис) складався з легкого короткого хітону або ж туніки, перехоплених на талії або під грудьми поясом таким чином, що край одягу опинявся вище або на рівні колін. На плечі одяг скріплювали фібулою так, що одна грудь залишалася оголеною. У більш пізній період наряд стає пишнішим і водночас набуває м'якіших контурів, що, ймовірно, обумовлено веденням переважно кінного бою. Іноді костюм доповнює полотняний панцир. Взуття репрезентують витончені сандалії з переплетеними ремінцями або високі чобітки зі шнурівкою. Головним убором слугував шолом, проте частіше амазонка була простоволосою.

Зачіски, зазвичай, у вигляді забраного назад та акуратно укладеного волосся, хоча зустрічаються зображення амазонок і з розпущеним (чи розплетеним) довгим волоссям.

Костюм скіфського типу (рис. 1, 3-4) (рельєфи, мозаїка, торевтика, вазовий живопис) найбільше відповідає геродотовським персонажам. Багатошаровий костюм складають довга сорочка з вузькими рукавами, каптан і вузькі штани з лампасами, що облягають струнку фігуру. Головний убір репрезентує м'яка шапочка (іноді її малюють ніби то вона сповзла на плечі) у формі ковпака (типу кідарія) із захисними «клапанами», що висять ззаду і по обидва боки. Іноді амазонки зображені босими, частіше у взутті – м'яких коротких чобітках, так званих скіфіках з ремінцем-обв'язкою, або у високих чобітках зі шнурівкою спереду.

Стосовно зачіски зауважимо, що зустрічається два варіанти зображень. Частіше цьому типові костюму відповідало волосся, заховане під головним убором, з-під якого вибивається кілька хвилястих прядок. Проте існують зображення амазонок із розпущеним волоссям, що майорить у запалі сутички.

Характер обох типів костюму був зумовлений кліматичними умовами, їздою верхи та місцевими традиціями.

2. Не залишили без уваги давньогрецькі митці і оздоблення вбрання амазонок. Йдеться про дві групи прикрас: а) нашивних та б) знімних.

а) До числа вочевидь **нашивних прикрас** можна віднести круглі пластини, що прикрашали пояси та головні убори. Досить чітко ці елементи помітні на розмальованих фризях низки червонофігурних ваз (рис. 2, 1-2). Причому ці елементи передані жовтим чи білим кольорами, що, цілком ймовірно, мало б відповідати прикрасам із золота та срібла.

б) Серед **знімних прикрас** на зображеннях присутні такі типи: серезки, фібули, браслети, намисто.

Намисто (точніше нагрудні прикраси) бачимо на зображеннях воїволиць, мабуть, частіше за інші прикраси. Тут наочно представлені різні і за формою, і за розмірами намистин набори, помітні підвіски і, не виключено, що є серед них і гривні (саркофаг з Тарквіній) (рис. 2, 2; 3, 1-2).

Серезки посідають другу за частотою відтворення позицію в рейтингу зображень і представлені кількома різновидами - простими кільцеподібними, кільцеподібними з одинарними або складними фігурними підвісками різних модифікацій (у тому числі шумкими), і, можливо, дископодібними (рис.3).

Браслети можна помітити не часто оскільки часом їх важко відрізнити від манжета рукава (особливо у костюмі скіфського типу).

Тому цей тип прикрас легше відзначити в поєднанні з костюмом грецького типу. Вирізняється два варіанти зображень: типу дротяних (саркофаг з Тарквінії) та типу набірного з намистин (панно з Едесси; червонофігурний кілік з зображенням Пенфесілеї й Ахілла) (рис.3, 1).

Фібули, що скріплюють плащ або легкий хітон на плечі, теж більше відповідають костюму грецького типу (рис.1, 2). Ця функціональна прикраса-застібка особливо добре читається на скульптурних статуях і на фризах мармурових саркофагів.

В одному випадку схоже, що на фризи червонофігурної вази зображена метопіда, яка доповнює головний убір.

II. Відтворити повний костюмний комплекс скіфів за наявними археологічними матеріалами поки що вдалося лише в одному випадку – йдеться про одяг дівчинки-підлітка з Вишневої Могили².

1. Стосовно вбрання скіфських воївниць матеріалів обмаль. Органічні речовини знищені часом. В похованнях залишились хіба що крихти головних уборів та взуття і лише у тому випадку, коли вони були шкіряними. Елементи з повсті та тканини зітліли безслідно. Так незначні рештки шкіряних головних уборів збереглися у двох комплексах: кургані № 13 поблизу м. Орджонікідзе (поздовжні бокові смуги, вірогідно, від бокових клапанів) та у кургані № 6 поблизу с. Мар'ївка (циліндричної форми завершення скрученого плата шкіри)³. В одному випадку (курган № 2 поблизу с. Зелене) вдалось зафіксувати рештки шкіряних чобітків з витисненим орнаментом та вузьким шкіряним ремінцем⁴. Спробу відтворити костюм скіфських амазонок зробила Л.С. Ключко. Проте в основу реконструкції автором покладено не археологічні рештки, а художні вироби⁵. Втім, це тема окремого дослідження.

2. Прикраси озброєних скіф'янок складають дві групи: а) нашивні й б) знімні.

а) Майже весь одяг представників скіфської еліти, як жіночий так і чоловічий, прикрашали золотими платівками (аплікаціями), що різнилися за формою та розмірами. На верхньому одязі платівками оточували шви та краї. Завдяки цьому утворювалися орнаментальні стрічки на рукавах, комірах та полах плечового одягу, а також на штаних. Золотий декор щільно вкривав головні убори, в тому числі й краї накидок. Іноді платівками оздоблювали й черевички. Репертуар зображень був надзвичайно широким. Золота аплікація слугувала не лише прикрасою, а й надійним оберегом (захистом).

Зазначене вище стосується і вбрання амазонок, проте в їхньому випадку декор набагато скромніший. Та й зустрічаються золоті аплікації в могилах амазонок не часто. Ця ситуація цілком зрозуміла. З одного боку, золотий декор позначав високий соціальний статус власниці костюму, що для амазонок було радше винятковим явищем. З іншого боку, надзвичайно високим був відсоток пограбувань скіфських могил, в тому числі і поховань озброєних жінок, що призвело до втрати величезного інформаційного пласта.

Нашивні прикраси елементів одягу амазонок збереглися в кількох похованнях (трохи більше десятка). Серед них можна згадати набори золотих бляшок з кургану 45 поблизу с. Любимівка, кургану 5 поблизу с. Зелене (Херсонської обл.) (рис. 2, 3), кургані 2 поблизу смт. Якимівка (Запорізької обл.). В одному поховальному комплексі відмічено від 4 до 76 нашивних аплікацій. Крім того, у кургані 6 поблизу с. Мар'ївка (Дніпропетровської обл.) зафіксовано шість бронзових напівсферичних платівко-гудзичків, нашитих вздовж нижнього краю головного убору.

В одному випадку (курган 18 поблизу с. Львове Херсонської обл.) збереглася золота **метопіда** – стрічка, що прикрашала нижній край головного убору.

Для прикрашання одягу жінок використовували металеві (золоті та бронзові) аплікації різної форми і розмірів, з різноманітними зображувальними мотивами. Отже, говорити про існування будь-якої регламентації в оформленні одягу войовниць не доводиться.

б) Археологічні джерела засвідчують, що **знімні прикраси** були у широкому вжитку скіфських амазонок. Проте асортимент таких прикрас був відносно нечисленний.

Найбільш популярними (або традиційними) серед них, безперечно, були **коралі**. Нитки скляних різнокольорових намистин різних розмірів і форм зазначені в більшості могил озброєних жінок (у 54% могил). Кількість намистин в одному наборі такої прикраси від декількох одиниць до декількох сотень екземплярів (наприклад, у кургані 2 поблизу смт. Якимівка відзначено 575 намистинок) (рис. 4, 1). Крім того, набори майже ніколи не повторювалися завдяки сполучанню різних за кольором (навіть коли йдеться про найпростіші бісерні буси) чи оздобленням намистин, інколи кількох більших за розміром чи інакшої форми екземплярів.

В окремих випадках з намистин робили **браслети**. Часто такі зап'ястя носили не лише жінки, а й діти. Так, в кургані 5 поблизу с.

Зелене, де у всіх трьох озброєних дівчаток за прикраси правили намиста (від 9 до 14 екз.), в однієї з них, крім намиста, було ще й два браслети з намистин – по одному на кожній руці.

Сережки знайдено практично у кожній третій амазонки. Ці прикраси різняться за матеріалом, формою, розмірами і конструкцією. Найчастіше це прості кільця з тонкого бронзового дроту, іноді доповнені скляними намистинами. В одному випадку кільцеподібна сережка зроблена з крученого дроту (курган 9 поблизу с. Старий Мерчик). Іноді бронзовий дріт закручений у вигляді дископодібної спіралі (курган 45 могильника Мамай-Гора). Серед знахідок також петельчасті й так звані калачикоподібні (або човноподібні) золоті сережки. Такі прикрас, що зазвичай різняться в елементах орнаменталії, походять, наприклад, з Якимівського (рис. 4, 3) та Любимівського поховань. В уборі амазонок зустрічаються як поодинокі, так і парні сережки (закономірності в кількості сережок в одному комплекті прикрас поки остаточно не визначено).

Кільця і персні, зроблені з бронзи, срібла чи золота, використовували як прикраси близько 20% скіфських амазонок. Виділяється кілька типів цих оздоб: прості дротяні кільця (переважно з бронзи); срібні литі персні з овальними щитками-печатками; золоті та срібні персні безрозмірні з плоским гладким або реберчастим щитком. У наборі зустрічається, як правило, одна така прикраса. Проте відомі випадки, коли в гарнітур входило до семи пернів, як от у кургані 2 поблизу смт. Якимівка, де на пальцях жінки були нанизані п'ять золотих і два срібних персні.

Браслети відзначені приблизно в 25% поховань скіфських воїволиць. Вони представлені переважно простими (гладкими) кільцеподібними екземплярами з бронзи або заліза. Цікаво, що в кургані 16 могильника Мамай-Гора залізний браслет поєднується зі срібною гривнею та золотим перснем. Тобто в даному випадку виріб з заліза не свідчить про низький соціальний стан його власниці. Серед бронзових браслетів оригінальним є литий екземпляр з кургану 3 поблизу смт. Якимівка з рифленою зовнішньою поверхнею (рис. 4, 2). Часто жінки надівали по два різних браслети на одну руку. Наприклад, у кургані 16 гр. Аккермень зап'ястки амазонки прикрашав бронзовий дротяний браслет і браслет з намистин з очками, а в кургані 16 групи Чортомлика амазонки мала три браслети – один бронзовий дротяний і ще два з намистинок.

До числа таких оздоб, що зустрічаються досить рідко, слід віднести **складні нагрудні прикраси** з дорогоцінних металів. Серед них вирізняються різноманітні золоті намиста, набрані з: різних типів намистин (курган 22 поблизу с. Виноградне); антропоморфних ланок (у вигляді людської голівки) з амфороподібними привісками (курган 2 поблизу с. Зелене) (рис. 4, 4); дрібних намистин, що перемешуюються із прямокутними ланками з рельєфною розеткою і амфороподібними привісками (курган 34 групи Чортомлика). У деяких випадках складні набірні намиста поєднуються з низками скляних бус (курган 45 поблизу с. Широке, курган 22 поблизу с. Виноградне).

Вкрай рідкісними є дротяні **шийні гривні**. Відомо всього чотири випадки знахідок їх в похованнях амазонок – одна золота (курган 38 поблизу с. Любимівка) і три срібних (курган 13 групи БОФ, курган 38 поблизу с. Відрадне, курган 16 могильника Мамай-Гора).

До числа особливих прикрас належать і **шпильки**. В степовому регіоні відомий єдиний випадок такої знахідки - бронзова шпилька з кургану 4 поблизу с. В. Знам'янка. У лісостеповому регіоні, де цей вид прикрас належить до числа ординарних знахідок, відомі дві срібні шпильки з кургану 447 поблизу с. Журівка та ще дві залізні з кургану 1 поблизу с. Макіївка.

Фібули в степових поховальних пам'ятках амазонок відсутні взагалі. У лісостепу відома єдина знахідка – бронзова фібула з кургану 28 в урочищі Холодний Яр.

Одяг амазонок, як і скіфів, був обумовленим рухливим способом життя та середовищем їх існування. Він мав бути зручним та захищати від непогоди. Враховуючи свідчення сучасників (писемні та художні) амазонки надавали перевагу чоловічому костюму скіфів. При цьому доповнювали його типовими жіночими прикрасами, якими зазвичай користувалися скіф'янки. Винятком були хіба що гривні – ознака соціального статусу, притаманна чоловікам. Слід зазначити, що і для амазонок ці прикраси, виконані з дорогоцінних металів, мали таке само навантаження – відмічали статус командира військового підрозділу.

Література

¹ Фіалко Е.Е. Амазонки в литературной и художественной традиции // Эпоха раннего железа. Сб. науч. трудов к 60-летию С.А. Скорого. – К, 2009. – С. 367-382; Амазонки в памятниках античного искусства // Боспорские исследования. – № 24. – Симферополь-Керчь, 2010. – 152-192; Иконография образа амазонки в античном искусстве // Проблемы истории и археологии Украины. – Материалы

7 міжнародної наукової конференції. – Харків, 2010. – С. 35-36.

² Прилипка Я.П., Болтрик Ю.В. Опыт реконструкции скифского костюма на материалах погребения скифов из Вишневой Могилы // Курганы степной Скифии. – Киев, 1991. – С. 18–33.

³ Треножкин А.И., Ильинская В.А., Черненко Е.В., Мозолевский Б.Н. Скифские курганы Никопольщины // Скифские древности. – К., 1973. – С. 161; Фіалко О.Є. Поховання озброєної скіф'янки з Правобережного Запоріжжя // Тези Міжнарод. наук. конф. «Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя» до 90-річчя Б.О. Тимошука. – Чернівці, 2009. – С. 75–76; Фіалко О.Є. Поховання скіфської «амазонки» над Великим Лугом // Археологічні студії. – Вип. 4. – Чернівці, 2010. – С. 39–48.

⁴ Фіалко Е.Е. Амазонки Причерноморских степей // Восточноевропейские древности скифской эпохи. – Воронеж, 2011. – С. 33. На жаль, окрім стислих нотаток у щоденнику, інших подробиць (креслень чи малюнків) щодо конструкції та оздоби взуття немає.

⁵ Ключко Л.С. Вбрання скіфських амазонок // Актуальні проблеми археології. – Тези Міжнарод. наук. конф. на пошану І.С. Винокура. – Тернопіль, 2010. – С.42-44; Вона ж. Костюмы скифских амазонок // Восточноевропейские древности скифской эпохи. – Воронеж, 2011. – С. 53–64, рис. 4.

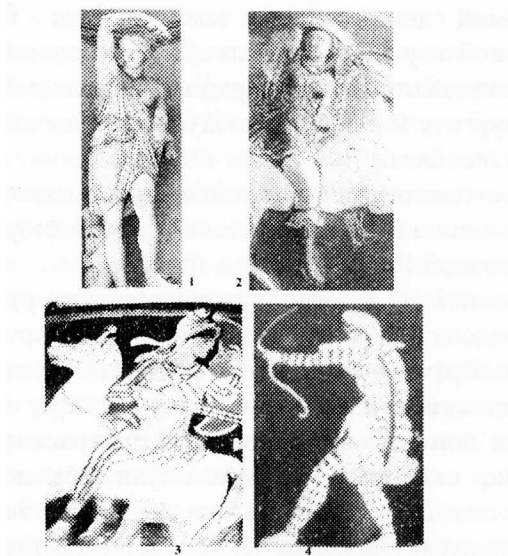

Рис. 1.

Два типи вбрання амазонок: 1-2 – грецький; 3-4 – скіфський.

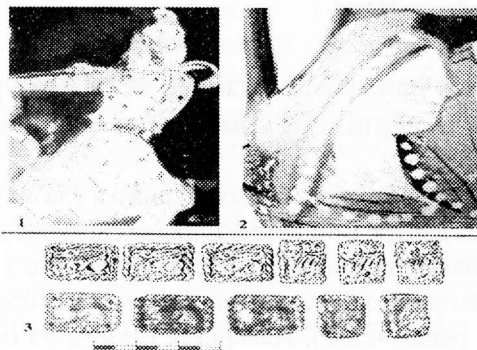

Рис. 2.
 Нашивні прикраси амазонок. 1-2 – зображення на розписних вазах;
 3 – золоті платівки з кургану 5 поблизу с. Зелене.

Рис. 3.
 Зображення прикрас амазонок на витворах мистецтва.

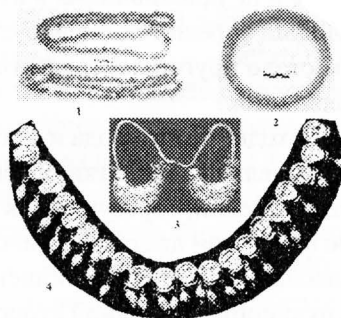

Рис. 4.
 Знімні прикраси скіфських амазонок.